

Tizenöt évvel ezelőtt, 1977. január 9-én született az első polgárjogi tiltakozás Magyarországon. A tiltakozóchartát harmincnyegen írták alá, vezető értelmiségiek, művészek, akiknek volt ugyan veszítenivalójuk, ám úgy érezték, hogy fel kell emelniük szavukat a Charta '77 aláíróinak védelmében, akik a demokratikus Csehszlovákia megteremtéséért küzdöttek.

Hitték, hogy van közös ügyük a Kelet-Európában élő népeknek.

Tizennégy évvel később született a Demokratikus charta, immár egészen más körülmények között, polgárjogi mozgalomként. Összeállításunkban arra keresünk választ, mikor milyen kockázattal járt a manifesztált civilkurázi, mikor milyen szerepet tölthetnek be a polgárjogi tiltakozómozgalomok.

Kis János a magyar chartatörténelemről A „harmincnégyek” levelével kezdődött...

Tizenöt esztendővel ezelőtt készült a Charta '77 aláíróival szolidaritást kifejező levél, amit 34-en írtak alá.

Az elmúlt korszak chartatörténetét igyekeztünk feleleveníteni Kis János filozófussal, az első és még jó néhány, a 70-es és 80-as években született dokumentum egyik kezdeményezőjével, aláírójával.

Beszélgetésünkben kitértünk arra is, hogy van-e létjogosultsága a demokráciákban az ilyen polgári kezdeményezéseknek.

— Most ünnepli születésnapját a Kádár-korszak idején megfogalmazott első ellenzéki dokumentum. A szolidaritást kifejező, Pavel Kohutnak, a Charta '77 szóvivőjének eljuttatott levél mindössze két mondatból áll. Milyen megfontolásból fogalmazódott meg ez a levél, milyen jelentősége volt?

— Amikor néhányan — Bence György, Kenedi János, Pap Mária és én — elhatároztuk, hogy megfogalmazzuk ezt a szolidaritási nyilatkozatot és megpróbáljuk aláírni más értelmiségiekkel, nem politikai akcióra gondoltunk. Azt hiszem, inkább erkölcsi kényszerből cselekedtünk. Gesztusnak szántuk ezt a nyilatkozatot, az együttérzés és azonosulás jelzésének. Amikor a Charta '77 kibocsátói dokumentumokkal elindultak a prágai parlament felé, rendőrök vették körül őket, több embert — köztük Havelt — őrizetbe vettek. A charta egyik első szóvivője, Patocka professzor a kihallgatások alatt szívrohant kapott, majd a kórházban meghalt. Egyszóval úgy éreztük, nem lehet, hogy ne hangozzék el Magyarországon is az együttérzés és az azonosulás hangja.

Más kérdés, hogy ennek a rövidke szövegnek később sokkal nagyobb jelentősége lett, mint gondoltuk. Pusztán az a tény, hogy 34 magyar állampolgár összeállt, s olyasvalamit csinált, ami nyílt és nyilvános megszégyesítés volt a hatalom által

diktált játékszabályoknak — állást foglalt egy szomszéd ország belső politikai ügyeiben, szót emelt az emberi jogokért, nyilatkozatát megküldte a nyugati sajtónak és a Szabad Európának —, világossá tette, hogy Magyarországon is van, vagy legalábbis lehetséges politikai ellenlélek.

— Hogyan gyűltek össze az aláírók? A „harmincnégyek” mennyire kötődtek egymáshoz?

— Hárman indultunk el aláírókat gyűjteni, aztán mások is jöttek: Eörsi Istvánra, Mészöly Miklóstra emlékszem. De ahogy most végignézek a listán, azt látom, hogy leginkább a mi barátainkból, ismerőseink különböző köreiből állt össze az aláírók tábora. Ott voltak a lukácsisták, ott volt Márkus György tanítványainak nemzedéke, ahová mi is tartoztunk... Továbbá néhány olyan híres író és művész, akikkel nekem egyáltalán nem volt kapcsolat, vagy elég laza volt az ismeretségünk... Így például Mészöly Miklós, Kocsis Zoltán, Csoóri Sándor, Nádas Péter.

— Milyen visszhangja volt ennek az aláírásnak? Követték-e esetleg retorziók?

— Érdekes módon az első aláírási akciót, nem követték komoly retorziók. Átmeneti bizonytalankodás után a hatalom úgy döntött, hogy megpróbálja elbagatellizálni az ügyet. Aczél György úton-útfélen „földszinti Dugovics Tituszoknak”

nevezte az aláírókat, s mindenütt elmondta, hogy csak azért sem fognak senki ellen eljárni. Persze, ennek jelentősége nagyon viszonylagos volt, hiszen az aláíróknak legalább a fele akkor már állásából kirúgott és indexre tett ember volt. A többieknek pedig benyújtották a számlát 1979-ben, '80-ban vagy '81-ben...

— Jóval nagyobb lett a visszhangja az 1979 októberében elküldött, az Elnöki Tanácshoz eljuttatott petíciónak, amelyet több mint 150 prominens értelmiségi írt alá. Ebben a prágai chartaperben hozott ítéletek ellen tiltakoztak, s követelték az elítéltek szabadon bocsátását.

— Az a nyilatkozat már egészen más helyzetben született. Addigra már megvoltak a demokratikus ellenlélek legelemibb intézményei. Volt, igaz, csak gépiratos, de rendszeresen terjesztett szamizdat, létezett már a szabadegyetem, s nagyjából kirajzolódott azoknak az embereknek a köre, akik tudatosan vállalták a hatalommal való nyílt szembeszegülést. Már működött a Bibó-emlékkönyv szerkesztőbizottsága is.

— Mennyire jelentett áttörést ez a dokumentum, amelyet egyrészt szélesebb kör írt alá, másrészt pedig olyanok is jócskán akadtak, akik szimpatizáltak vele, de egzisztenciális okok miatt nem írták alá...

— Ezt a megmozdulást az akkori államvezetés is sokkal rugalmasabban fogadta. Egyre-másra rugdalták ki az aláírókat állásukból. Egy csomó embertől elvették útleveleit, s mindenfajta egyéb kicsinyes zaklatásnak voltak sokan kitéve.

— Az ezt követő időben — miközben már működött a szamizdat — nyilván számos további nyilatkozat, petíció született az elmúlt éra közös tiltakozó korszakát talán lezáró, 1987 szeptemberében megfogalmazott s az Országgyűlésnek eljuttatott „százak leveléig”. Ezután ugyanis, a rendszerváltást megelő-

ző provizorikus időszakban már létrejött számos mozgalom, kialakultak pártcsírák, amelyek ekkortól már önállóan is jelentkeztek efféle nyilatkozatokkal, petíciókkal...

— Valóban sok ilyen dokumentum fogalmazódott meg 1987-ig. Ezek a tiltakozó nyilatkozatok, manifesztumok, aláírásgyűjtési akciók valahogy az ellenzéki megnyilvánulások alapformájává váltak. Komoly aláírásgyűjtési akció folyt például a romániai Ellenpontok szerkesztőinek — Szöcs Gézának, Arakóvács Attilának, Tóth Károlynak — a szabadon bocsátása érdekében, azután Duray Miklós letartóztatásakor. Vagy amikor itthon Krassó Györgyöt rendőrségi felügyelet alá helyezték. Aztán ott voltak azok az ügyek — például a vízlépcső elleni tiltakozás —, amelyek önmagukban nem voltak politikai természetűek, s csak a fellépés módja, a nyílt tiltakozás adott nekik politikai színezetet. Közben persze sok más is történt: létrejött a Szeta, az első szervezett jellegű csoportosulás, megszületett a sokszorosított, majd nyomtatott szamizdat, a Beszélő, a Hírmondó, a Demokrata és több más kiadvány. A végén igazi piaci verseny jött létre már a második nyilvánosságban is.

— Visszakanyarodva az aláírásgyűjtésekhez... Mostani szemmel nézve miért vált ennyire jelentősé az ellenlélek életében a megnyilvánulásnak ez a formája?

— Talán azért, mert Magyarországon a diktatúra sokkal puhább volt, mint akár Csehszlovákiában, akár Lengyelországban; inkább a „mérsékelt jutalmak, mérsékelt büntetések” adagolásával működött, s az értelmiség is sokkal több kézfelfogható, igazi eredményt tudott az így kialakuló játéktérben elérni azzal együtt, hogy ez az egész hihetetlenül demoralizáló volt. Ezért aztán nálunk nem volt komoly esély arra, hogy nagy létszámú, szilárd ellenzéki szervezetek alakuljanak ki. Inkább az állandó ozmózis állapotában volt a nyolcvanas években a magyar értelmiség és a politizáló közönség a hatalom által diktált játékszabályok teljes elfogadása és az egyértelmű, teljes kívülhelyezkedés között. Ebben a helyzetben az alá-

írási akciók újabb és újabb alkalmat jelentettek arra, hogy sok ember — legalább egy-egy pillanatra — jelezze kívülállási készségét anélkül, hogy a nehezen vállalható, teljes szembefordulást választotta volna.

— Visszatekintve: mennyire lehetett lemérni egy-egy ilyen akció hatását itthon, túl azon, hogy néhány megmozdulást követően komoly erkölcsi tökélet jelentett, amennyiben arról a világsajtón keresztül a nemzetközi közvélemény értesült?

— Jól lehetett érzékelni — persze általában nem azonnal, hanem hosszabb távon —, hogy folyamatosan odébb tolódtak a hatalom által számon kérhető engedelmesség határai. Idővel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ha a hatalom durva fordulatot nem tesz — márpedig ehhez nem volt ereje —, akkor nincsenek meg az eszközei az autonómiára való törekvés visszaszorítására. Ennélfogva kezdte mindenki bekalkulálni a cselekedeteibe, hogy az ilyesmi lehetséges. Minél inkább bekalkulálták, annál inkább lehetségessé vált.

— Ilyen helyzetben született meg, 1987-ben a „Százak levele az Országgyűléshez”, melyben egyebek között megfogalmazódik: „A gazdaságpolitikai váltást politikai nyitáshoz kell kísérnie.”

— A százak levelét, azt gondolom, nem nagyon lehet megérteni, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy 1977-től, az első szolidaritási chartanyilatkozattól egészen 1987 őszig a demokratikus ellenlélek állandó erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy ne csak a liberális szellemű köröket vegye rá a rendszerrel való nyíltabb szembenállásra, hanem valamiféle egységfrontot hozzon létre a népi-nemzeti táborral, amely a politikailag értelmiség más fontos tényezője volt. Ezt részint azért tartottuk fontosnak, hogy a hatalom ne kapja meg az „oszd meg és uralkodj” lehetőségét. Részint pedig azért, mert mindent meg akartunk tenni annak megelőzésére, hogy azok a hamis ellentétek, melyek a 30-as években megmérgezték a viszonyt az úri Magyarország ellenfelei között, ne újulhassanak ki. A százak levele percekkel Laki-telek előtt született meg, s az utolsó

Pavel Kohutnak, a Charta '77 szóvivőjének

Szolidaritásunkat fejezzük ki a Charta '77 aláíróinak, és elítéljük az ellenük gyakorolt repressziót. Meggyőződésünk, hogy az emberi és állampolgári jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye.

Budapest, 1977. január 9-én

Bence György filozófus
Csalog Zsolt író
Csoóri Sándor költő
Dallos György író
Donáth Ferenc közgazdász
Donáth Péter festőművész
Eörsi István író
Erdélyi Agnes filozófus
Fehér Ferenc filozófus
Fodor Géza kritikus
Háber Judit közgazdász
Haraszi Miklós író
Heller Ágnes filozófus
Jánosy Ferenc közgazdász
Kardos Julianna vegyész
Kenedi János kritikus
Kis János filozófus

Kocsis Zoltán zongoraművész
Ludassy Mária filozófus
Márkus Mária szociológus
Mészöly Miklós író
Nádas Péter író
Pap Mária nyelvész
Petri György író
Poór Péter irodalomtörténész
Réz Pál író
Radnóti Sándor kritikus
Sós Vilmos filozófus
Szabó Miklós történész
Tordai Zádor filozófus
Vajda Mihály filozófus
Várady Szabolcs költő
Vezér Erzsébet irodalomtörténész

kísérlet volt arra, hogy azok a körök, amelyek az 1985-ös monori találkozóon képviselve voltak, tehát a demokratikus ellenlélek, a társadalomtudományi reformerek és a népi írók, együtt jelenjenek meg. Őszintén szólva azonban azt gondolom, hogy ez akkor már anakronizmus volt, mert a szervezeti szétválás elkerülhetetlenné vált. Még ha nem kívánatos formák között zajlott le, még ha nem kívánatos mellékkövetkezményekkel is járt, természetesen véve a pluralizálódás természetesen tünetének kellett tekinteni.

— Ezzel tulajdonképp lezárult a chartatörténelem egy jelentős korszaka. Tavaly ősszel azonban megszületett a Demokratikus charta '91... Mennyire más ez az eddigiekhöz képest? S van-e terük az új magyar demokráciában, egyáltalán hagyomány a demokráciákban az efféle polgári kezdeményezéseknek?

— Minthogy Magyarországon a parlamentáris többpártrendszer nagyon nehezen kristályosodik ki, fejlődése sok fájdalommal jár, ezért erősek az olyan hangulatok, hogy a párt valami rossz dolog, a társadalmi mozgalmak pedig jók. Tehát térjünk vissza a pártosodás előtti „aranykorba”. Én ezeket a nosztalgákat megalapozatlannak tartom, s csak azért nem nevezném őket veszélyesnek, mert a magyar társadalom nincs a mozgósíthatóság állapotában. Ellenben azt sem hiszem, hogy ahol a parlamentáris többpártrendszer kialakult, ott a parlamenttől és a pártoktól független társadalmi mozgalmak számára

nem volna politikai tér. Minden valóban ép demokráciához hozzátartoznak ezek a mozgalmak. Amerikában a hatvanas években a Civil Right Act kibocsátását hatalmas polgárjogi mozgalom előzte meg. Vagy ott vannak az abortusz ügyében fellángolt mozgalmak. Európában különösen a zöldmozgalmak váltak erőssé, de a 80-as évek elején pacifista mozgalmak is sok embert mozgattak meg. Függetlenül attól, hogy ezeket a mozgalmakat esetről esetre hogyan értékeljük, létezésük nélkül a demokrácia nem volna az, ami. Fontos alakítói egy-egy köztársaság politikai életének, noha közhatalmi döntési jogokat nem ragadhatnak magukhoz. Összefoglalva ez jó, egészséges jelenség. Formát adhatnak a közvéleménynek, megjeleníthetnek képviselőt nélkül maradt vagy gyengén képviselt érdekeket, nyomást gyakorolhatnak a kormányra és a parlamenti pártokra. A szocialista rendszerben minden ilyen mozgalom egyszersmind nyílt kihívás volt az uralkodó szokások és jogszabályok ellen. Pusztán létük is a rendszer tagadása volt. A mai politikai mozgalmaknak nem kell és nem szabad megkérdőjelezniük az uralkodó jogrendet. A mai mozgalmak „birtokon belül vannak”, és részben épp azért van szükség rájuk, hogy ne kerüljenek feledésbe: az állampolgároknak valóban vannak jogaik. Mert a jogok csak akkor élnek, ha gyakorolják is őket...